

ОЦІНКА СТРАТЕГІЧНОГО ПОТЕНЦІАЛУ РОЗВИТКУ ТУРИСТИЧНИХ РЕСУРСІВ

Досліджено сучасний стан розвитку туристичних ресурсів, оцінено стратегічний потенціал туристських ресурсів з а допомогою таксономічного аналізу, визначено рінi розвитку туристських ресурсів в регіонах.

Ключові слова: розвиток, потенціал, туристичні ресурси, таксономічний аналіз, інтегральний показник.

I.M. PYSAREVSKYI, I.V.PYSAREVA

O.M. Beketov National University of Urban Economy in Kharkiv

ESTIMATION OF STRATEGIC POTENTIAL FOR TOURISM RESOURCES DEVELOPMENT

The article investigates the current state of tourism resources development, the strategic potential of tourism resources was estimated by taxonomic analysis, levels of tourism resources development in the regions was determined.

Keywords: development, potential, tourism resources, taxonomic analysis, integral indicator

Вступ. Оцінка стратегічного потенціалу туристичних ресурсів є необхідною складовою частиною загальнодержавної та регіональної політики розвитку туризму, оскільки саме туристичні ресурси є основною передумовою подальшого розвитку територій в напрямку створення привабливої туристської інфраструктури. Але наявність передумов не дає гарантій успішного прогресу в подальшому. Його забезпечення має бути обумовлено грамотно побудованою послідовністю дій державних та перш за все місцевих органів влади, що в даному випадку мають бути спрямовані на облік та моніторинг туристичних ресурсів, що в подальшому надасть можливість їх ефективного управління та використання.

Постановка завдання. Сучасний стан використання туристичного потенціалу показує неможливість його подальшого розвитку без існування єдиного державного та регіонального підходу до оцінки туристичних ресурсів.

Протягом останніх десятиліть було розроблено чимало підходів до оцінки туристичного потенціалу. Такими дослідженнями займалися О.О. Бейдик,

Ю.П. Гуменюк, В.Ф. Данильчук, В.С. Кравцов, Л.С. Гриньов, М.В. Копач, С.П. Кузик, В.І. Мацола, А.В. Мокляк, В.І. Новикова, Н.Ф. Полінова, І.М. Яковенко та інші.

Ключовим фактором ефективного використання наявного туристичного потенціалу є необхідність вибору чи розробки загальноприйнятої системи для здійснення оцінки туристських ресурсів, необхідної для подальшого дослідження та удосконалення процесів їх використання.

Результати. Для оцінки стратегічного потенціалу розвитку туристських ресурсів необхідно провести оцінку всіх видів туристських ресурсів для визначення найбільш перспективних напрямів стратегії розвитку туристських ресурсів в регіоні.

Обрання стратегії перебуває у залежності від рівня розвитку економічного об'єкта. Визначення цього рівня – складне питання. Є різні підходи до його вирішення. Найчастіше це робиться шляхом упорядкування (ранжування) об'єктів за значенням показника, який обрано для порівняння. Якщо показник один – проблема визначення рівня розвитку об'єктів не є складною, якщо показників декілька – з її вирішенням виникають труднощі. Щоб їх подолати, для оцінки стратегічного потенціалу розвитку туристських ресурсів було обрано таксономічний метод [1]. Він дає змогу здійснювати багатомірну оцінку рівня розвитку економічних об'єктів на основі системи показників, які відібрані для їх характеристики.

Значення таксономічного методу для економічних наук окремо відзначив польський вчений В. Плюта в своїй роботі «Порівняльний багатовимірний аналіз в економічних дослідженнях. Методи таксономії і факторного аналізу» [1, с. 6]. Автор зазначає, що більшість економічних явищ в дійсності характеризується безліччю різних ознак, число яких нерідко досягає декількох десятків. У таких умовах застосування традиційних методів стає неможливим. Для вирішення таких завдань автор пропонує використовувати метод таксономії.

Автори роботи [2, с. 68] таким чином сформулювали переваги таксономічного методу: «На підставі методу таксономії, який здатний упорядкувати багатовимірний статистичний матеріал в єдину кількісну характеристику, можлива побудова узагальнюючої оцінки складного об'єкта або процесу».

В основу методу покладено визначення так званої таксономічної відстані,

тобто відстані між точками багатовимірного простору, розмірність якого визначається кількістю ознак, що характеризують об'єкт, що вивчається. Визначення цих відстаней дає можливість визначити місце розташування кожної конкретної точки щодо інших, і, таким чином, структурувати всю сукупність точок. Більш детально зміст методу наведено на рисунку 1.

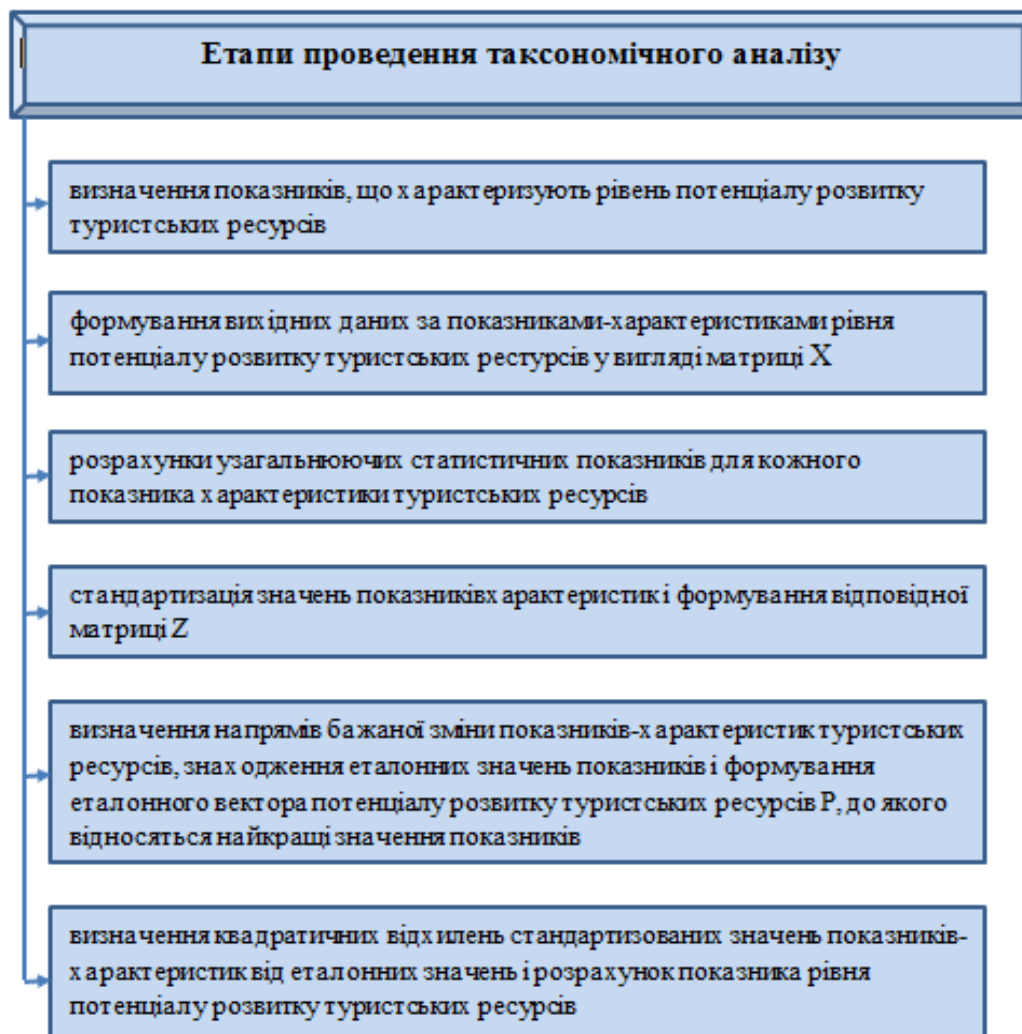

Рис.1. Етапи проведення таксономічного аналізу

Рівень потенціалу туристичних ресурсів – економічна категорія, що використовується для характеристики їх відносного становища на туристичному ринку. Щоб визначити це становище, потрібен комплекс різноманітних кількісних і якісних показників, які характеризують туристичні ресурси. Формування такого комплексу показників потребує спеціальних теоретичних та практичних досліджень. Одним із сучасних інструментів, який дає змогу забезпечити комплексний підхід та ефективне впровадження і реалізацію стратегічного плану розвитку туристичних ресурсів, є збалансована

система показників (Balanced Scorecards). Розроблена Р. С. Капланом та Д. П. Нортонем у 1992 році концепція управління на основі системи збалансованих показників останнім часом набула найбільшого поширення та визнання. Як зазначають її автори, основне призначення системи – відобразити місію та загальну стратегію в системі взаємопов’язаних показників [3, с. 25].

На підставі офіційних даних Державного управління статистики України, Міністерства молоді та спорту, Міністерства екології та природних ресурсів України, Міністерства культури України, Міністерства інфраструктури України та даних Державної служби туризму і курортів України щодо основних показників діяльності можна системно охарактеризувати рівень потенціалу туристичних ресурсів за допомогою збалансованої системи показників. Наступна система показників туристичних ресурсів, яка містить природно-кліматичні ресурси, соціокультурні ресурси та інфраструктурні ресурси комплексно характеризує стратегічні напрями розвитку туристичних ресурсів, наведена в таблиці 1.

Таблиця 1

Система показників оцінки потенціалу розвитку туристських ресурсів

Показник	Назва
1	2
Природно-кліматичні ресурси (N _i)	N ₁ Біосферні заповідники, од.
	N ₂ Природні заповідники, од.
	N ₃ Національні природні парки, од.
	N ₄ Регіональні ландшафтні парки, од.
	N ₅ Заказники, од.
	N ₆ Пам'ятки природи, од.
	N ₇ Заповідні урочища, од.
	N ₈ Парки-пам'ятки садово-паркового мистецтва, од.
	N ₉ Дендрологічні парки, од.
	N ₁₀ Ботанічні сади, од.
	N ₁₁ Зоологічні парки, од.
Інтегральний показник потенціалу «природно-кліматичних ресурсів» (I _N)	
Соціокультурні ресурси (H _i)	H ₁ Пам'ятки національного значення, од.
	H ₂ Пам'ятки місцевого значення, од.
	H ₃ Історичні населені пункти, од.
	H ₄ Музеї, од.
	H ₅ Виставки, од.
	H ₆ Ярмарки, од.
	H ₇ Заклади культури, од.
	H ₈ Виставкові заходи, од.
	H ₉ Стадіони, од.
	H ₁₀ Площинні спортивні споруди, од.
	H ₁₁ Басейни, од.

1	2
	H12 Театри, од.
	H13 Цирк, од
Інтегральний показник потенціалу «соціокультурних ресурсів» (I _n)	
Інфраструктурні ресурси (In _i)	In1 Готелі та аналогічні засоби розміщення, од.
	In2 Місткість колективних засобів розміщення, од.
	In3 Санаторії й пансіонати з лікуванням, од.
	In4 Будинки й пансіонати відпочинку, од.
	In5 Санаторії-профілакторії, од.
	In6 Дитячі оздоровчі табори, од.
	In7 Бази й інші заклади відпочинку, од.
	In8 Садиби, од.
	In9 Об'єкти ресторанного господарства, од.
	In10 Торгово-розважальні заклади, од.
	In11 Туроператори, од.
	In12 Турагенти, од.
	In13 Суб'єкти, що здійснюють екскурсійну діяльність, од.
Інтегральний показник потенціалу «інфраструктурних ресурсів» (I _n)	
Зведений інтегральний показник потенціалу туристських ресурсів (I)	

Для оцінки була сформована база даних з 37 показників. Інформаційною базою дослідження стали статистичні показники Державного комітету статистики України й обласних управлінь статистики за 2016 рік.

Першою групою показників є показники, що характеризують потенціал природно-кліматичних туристичних ресурсів. До цих ресурсів входять об'єкти природно-заповідного фонду України.

Загальна площа потенційних територій для використання у рекреаційній діяльності (без радіаційно забруднених) становить 12,8% території України, сконцентровані ці території переважно у Причорноморському, Карпатському, Подільському, Поліському та інших регіонах країни [4].

До складу територій та об'єктів природно-заповідного фонду України станом на 01.01.2016 входило 4 біосферних заповідники, 19 природних заповідників, 49 національних природних парків, 3131 заказник, 3422 пам'ятки природи, 81 регіональний ландшафтний парк, 811 заповідних урочищ; а також низка штучних об'єктів (ботанічних садів, зоологічних парків, дендрологічних парків та парків пам'яток садово-паркового мистецтва) – всього 8184 території та об'єкти загальною площею 3,803 млн. га, що становило 6,30% від території країни, та 1 морський ботанічний заказник загальнодержавного значення «Філофорне поле Зернова» площею 402,5 тис. га [5].

На сьогодні, система ПЗФ держави структурно включає 11 типів

охоронюваних території, більшість з яких за цільову мету мають законодавчо закріплені рекреаційні функції і повинні використовуватися для оздоровчих, освітньо-виховних та рекреаційних цілей, організації мисливства і рибальства - Закон України «Про природно-заповідний фонд» [6], тобто безпосередньо повинні задовольняти потреби населення у рекреаційній діяльності, що також зафіксовано у відповідному положенні, а саме: «Положення про рекреаційну діяльність у межах територій та об'єктів природно-заповідного фонду України» [7]. Тому аналіз природно-кліматичних туристських ресурсів буде проведено по визначених 11 типам природоохоронних територій.

Частка площ територій та об'єктів окремих категорій у природно-заповідному фонді становила: природних заповідників – 5,5%, біосферних заповідників – 6,7%, національних природних парків – 32,5%, заказників – 34,2%, пам'яток природи – 0,7%, регіональних ландшафтних парків – 17,3%, заповідних урочищ – 2,6%, ботанічних садів – 0,05%, зоологічних парків – 0,01%, дендрологічних парків – 0,04%, парків-пам'яток садово-паркового мистецтва – 0,4%.

До складу ПЗФ загальнодержавного значення входили 641 територія ПЗФ: 19 природних і 4 біосферні заповідники, 47 національних природних парків, 307 заказників, 132 пам'ятки природи, 18 ботанічних садів, 7 зоологічних парків, 19 дендрологічних парків, 88 парків-пам'яток садово-паркового мистецтва.

Найбільшу туристичну привабливість (атрактивність) щороку не втрачають природні об'єкти світової культурної спадщини ЮНЕСКО, а саме: букові праліси Карпат, гора Говерла, долина Нарцисів, озеро Синевир, Дністровський каньйон, Бакотська затока, печери Оптимістична, Атлантида, Овруцький кряж, Шацькі озера та чисельні річки і болота на Поліссі, Святі гори, Кам'яні могили, Асканія-Нова, Бузький Гард та дельта Дунаю у степовій частині України.

Результати розрахунку інтегрального показника стратегічного потенціалу розвитку природно-кліматичних ресурсів, наведено на рисунку 2.

Другою групою показників є показники, що характеризують соціокультурні ресурси, до них можна віднести: пам'ятки національного та місцевого значення, історичні населені пункти, музеї, виставкові заходи, заклади культури, стадіони, площинні спортивні споруди, басейни, театри, цирку.

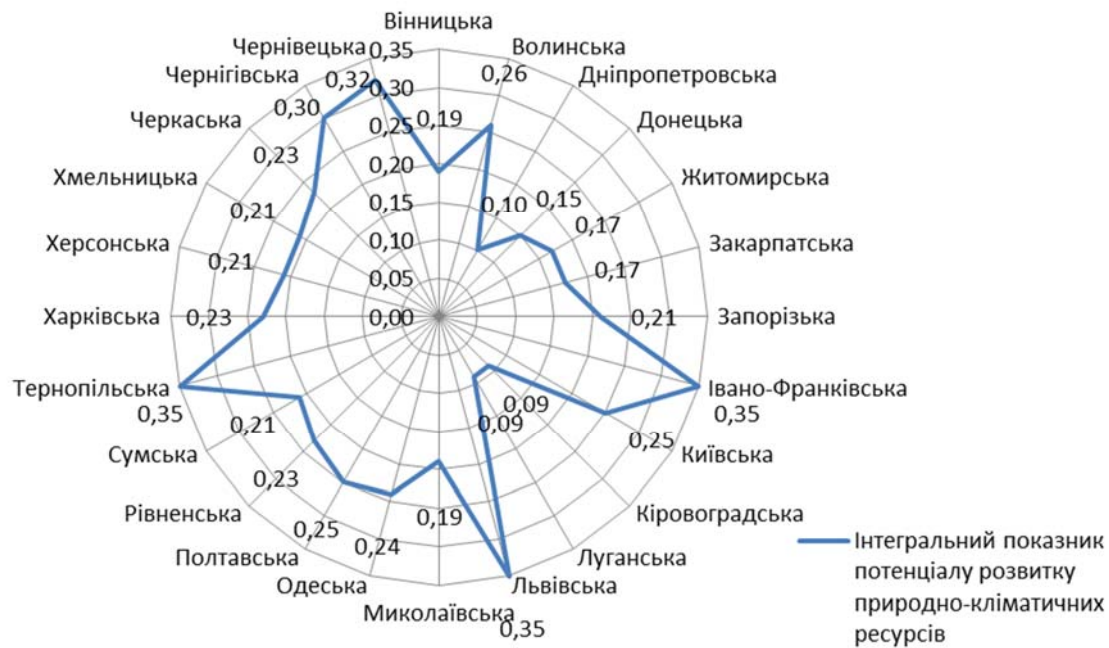

Рис.2. Оцінка потенціалу розвитку природно-кліматичних ресурсів

Україна багата на унікальні історичні пам'ятки. До Списку всесвітньої спадщини ЮНЕСКО увійшли Софійський собор, Києво-Печерська лавра та історичний центр Львова. Ще два об'єкти мають транскордонний статус – це Геодезична дуга Струве та букові праліси Карпат.

В Україні під охороною держави перебуває понад 70 тис. пам'яток історії та культури, серед них понад 12 тис. особливо цінних у туристичному плані, які є зразками монументальних витворів мистецтва [8].

Пам'ятки архітектури в Україні розміщені нерівномірно. Основна їх частина зосереджена на Заході, а також у Київській, Хмельницькій, Вінницькій, Чернігівській, Сумській областях та Криму. Південно-Східні території не такі багаті на історичні пам'ятки, це пов'язано з освоєнням території.

Найбільша кількість пам'яток архітектури в Україні припадає на місто Львів (2500) та Львівську область. Особливо цінними є архітектурні ансамблі площі Ринок (XV–XIX ст.), Вірменської (XIV–XIX ст.) та Руської вулиць, вони занесені до списку світової архітектурної спадщини ЮНЕСКО. Мистецьку цінність європейського рівня мають Успенська церква (XVI–XVII ст.), Святоюрський (XVII ст.) та Вірменський (XIV–XVIII ст.) собори; Домініканський костел (XVIII ст.).

Переважна частина об'єктів історико-культурної спадщини в Україні розміщена на території 1156 населених пунктів, які належать до категорії

історичних поселень. До їх складу входять 279 міст, 162 селища міського типу, 715 сіл [9].

В цілому в Україні загальна кількість музеїв, які знаходяться на державному обліку становить 608 одиниць. За профілем всі музеї України поділяються на 9 груп, серед яких найбільш численну складають комплексні музеї (232 музею) на другому місці знаходяться історичні музеї (203 музею), найменша кількість музеїв – природничого профілю (5 музеїв). Із загальної кількості музеїв лише 83 з них знаходяться у сільській місцевості, що становить 12 %

За даними звітів виставковими організаціями України було проведено 922 виставкових заходи, із них 403 виставки та 519 ярмарків. Найбільшу кількість виставкових заходів (219, або 24%) було проведено організаторами виставок, зареєстрованими у місті Києві, 16% (149 заходів) – в Одеській області та 6% (57 заходів) – у Житомирській області. Із загальної кількості заходів 14% мали статус міжнародних, 24% – національних, 59% – міжрегіональних, 3% – регіональних. Із 218 національних виставкових заходів 131 проводився за участю тільки вітчизняних фірм, а 87 – вітчизняних та іноземних фірм.

Загальна кількість стадіонів в Україні – 931 одиниця, серед них найбільша частка розташована у Дніпропетровській та Київській областях (8,6%). У Донецькій, Івано-Франківській, Львівській та Харківській області розташовано 6,1% стадіонів. На території України розташовано 530 басейнів, з них 86 у Київській області. У Дніпропетровській та Одеській областях – 56 та 54 басейни відповідно.

У 2016р. у країні працювало 112 театрів, із яких статус національного мали 8 театрів. Кількість місць у залах для глядачів становила 47,2 тис. Упродовж року 5,8 млн глядачів (2,3% складають глядачі у сільській місцевості) переглянули 30,9 тис. театральних вистав.

За даними головного управління статистики України в Україні у 2016 році працювало 7 цирків у Дніпропетровській (Дніпро, Кривий ріг), Запорізькій, Київській, Львівській, Одеській та Харківській областях.

Результати розрахунку інтегрального показника стратегічного потенціалу розвитку соціокультурних ресурсів, наведено на рисунку 3.

До третьої групи показників відносяться показники розвитку інфраструктурних туристських ресурсів.

У 2016р. надання місць для проживання здійснювали 4256 колективних

засобів розміщування (юридичні особи та фізичні особи-підприємці) із кількістю місць – 376 тис. (у 2015р. відповідно 4341 та 404 тис.). Кількість розміщених у них становила 6544,8 тис. осіб, що на 764,9 тис. осіб (13%) більше, ніж у 2015р. Більшість відвідувачів (77%) надавали перевагу готелям та аналогічним засобам розміщування. Серед розміщених осіб 13% становили іноземці.

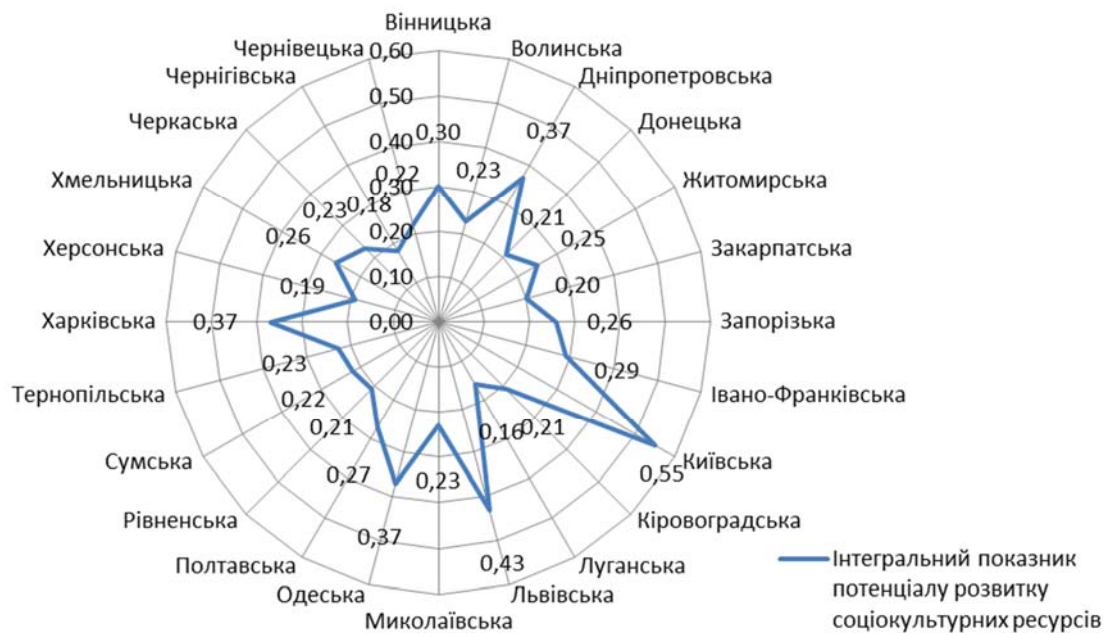

Рис.3. Оцінка потенціалу розвитку соціокультурних ресурсів

Мережа суб'єктів туристичної діяльності України – юридичних осіб та фізичних осіб підприємців – у 2016р. становила 3506 одиниць, що на 324 одиниці більше, ніж у 2015р. У структурі мережі за типами суб'єктів туристичної діяльності найбільш численною категорією є турагенти – 80% від загальної кількості суб'єктів. Кількість туристів – громадян України, обслужених суб'єктами туристичної діяльності протягом року, становила понад 2,5 млн осіб, іноземних туристів – 35 тис. осіб (у 2015р. відповідно 2,0 млн та 15 тис.). Для переважної більшості туристів (85%) основною метою подорожі була організація дозвілля та відпочинку.

Результати розрахунку інтегрального показника стратегічного потенціалу розвитку інфраструктурних ресурсів, наведено на рисунку 4.

Через те, що зведений інтегральний показник повинен відображати рівень потенціалу всіх туристичних ресурсів, він містить у собі три локальні інтегральні показники, що відображають визначені три види ресурсів. Зведений

Рівень потенціалу туристичних ресурсів

Область	I_N	I_H	I_{In}	I
Вінницька	0,19	0,30	0,25	0,24
Волинська	0,26	0,23	0,24	0,24
Дніпропетровська	0,10	0,37	0,36	0,24
Донецька	0,15	0,21	0,26	0,20
Житомирська	0,17	0,25	0,20	0,20
Закарпатська	0,17	0,20	0,26	0,21
Запорізька	0,21	0,26	0,34	0,26
Івано-Франківська	0,35	0,29	0,32	0,32
Київська	0,25	0,55	0,54	0,42
Кіровоградська	0,09	0,21	0,18	0,15
Луганська	0,09	0,16	0,17	0,13
Львівська	0,35	0,43	0,40	0,39
Миколаївська	0,19	0,23	0,28	0,23
Одеська	0,24	0,37	0,43	0,34
Полтавська	0,25	0,27	0,24	0,25
Рівненська	0,23	0,21	0,20	0,21
Сумська	0,21	0,22	0,20	0,21
Тернопільська	0,35	0,23	0,21	0,26
Харківська	0,23	0,37	0,31	0,30
Херсонська	0,21	0,19	0,29	0,23
Хмельницька	0,21	0,26	0,23	0,23
Черкаська	0,23	0,23	0,22	0,23
Чернігівська	0,30	0,18	0,19	0,22
Чернівецька	0,32	0,22	0,18	0,23

Для цього скористаємося формулою [11]:

$$r = \frac{I_{\max} - I_{\min}}{n_d}, \quad (2)$$

де r – розмах інтервалу;

I_{\max} – максимальне значення зведеного інтегрального показника;

I_{\min} – мінімальне значення зведеного інтегрального показника;

n_d – кількість груп регіонів.

Індикатор, що визначає граничне значення інтегрального показника для регіонів з високим потенціалом, можна обчислити за формулою:

$$I_{ml} = I_{\max} - r, \quad (3)$$

де I_{m1} – значення граничного індикатора інтегрального показника для регіонів з високим потенціалом.

Визначення граничного значення індикатора регіонів групи з низьким потенціалом розраховують за формулою:

$$I_{m2} = I_{\min} + r \quad (4)$$

де I_{m2} – значення граничного індикатора інтегрального показника для регіонів з низьким потенціалом.

Якщо $I_n > I_{m1}$, то регіон варто віднести до групи з високим стратегічним потенціалом.

Якщо $I_n < I_{m2}$, то регіон варто віднести до групи з низьким стратегічним потенціалом.

Якщо $I_m > I_n > I_m$, то регіон варто віднести до групи із середнім стратегічним потенціалом.

Результати ранжування регіонів за рівнем потенціалу розвитку туристичних ресурсів наведено в таблиці 3.

Таблиця 3

Угруповання регіонів за результатами оцінки стратегічного потенціалу розвитку туристичних ресурсів

Рівень стратегічного потенціалу	Регіони
високий, $I_n > I_m$	Івано-Франківська, Київська, Львівська, Одеська
середній, $I_m > I_n > I_m$	Вінницька, Волинська, Дніпропетровська, Запорізька, Миколаївська, Полтавська, Тернопільська, Харківська, Херсонська, Хмельницька, Черкаська, Чернівецька
низький, $I_n < I_m$	Донецька, Житомирська, Закарпатська, Кіровоградська, Луганська, Рівненська, Сумська, Чернігівська

Висновки. Отже, існують значні диспропорції у рівні стратегічного потенціалу розвитку туристичних ресурсів, у половини регіонів України він середній. Але, незважаючи на економічну кризу, активна фаза якої в Україні розпочалась у другій половині 2015 року, приріст загальної кількості обслугованих туристів, в'їзних та внутрішніх залишився позитивним. Цей факт підтверджує існуючий до України інтерес у світовому співтоваристві і надає можливість перспектив розвитку туристичних ресурсів в регіонах. Виникає необхідність коригування системи управління розвитком туристичної галузі і

іншими галузями, пов'язаними з нею, на регіональному рівні з урахуванням поточних та перспективних потреб, спрямовуючи зусилля на збільшення рівня використання стратегічного потенціалу туристичних ресурсів регіонів.

Література

1. Плюта В. Сравнительный многомерный анализ в экономических исследованиях. Методы таксономии и факторного анализа./ В. Плюта // - М.: Статистика. - 1980. - 151 с.

2. Кузьминчук Н.В. Методический подход к оценке эффективности деятельности банка методом таксономического анализа / Н.В. Кузьминчук, Д.Г. Доля //Бизнесинформ. - 2009. - №6. - С. 66-69.

3. Каплан, Р. С. Организация, ориентированная на стратегию. Как в новой бизнес–среде преуспевают организации, применяющие сбалансированную систему показателей; пер. с англ. [Текст] / Р. С. Каплан, Д. П. Нортон. – М. : ЗАО «Олимп–Бизнес», 2004. – 416 с.

4. Мацола В.І. Рекреаційно-туристичний комплекс України / В.І.Мацола. Львів: - Інститут регіональних досліджень НАНУ, 1997. : - 259 с.

5. Національна доповідь про стан навколишнього природного середовища в Україні у 2015 році. – К. : Центр екологічної освіти та інформації, 2015. – 350 с.

6. Закон України “Про природно-заповідний фонд України” № 2465-12/ Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1992, N 34 [Електронний ресурс] Режим доступу: [http:// www.uazakon.com](http://www.uazakon.com) - законодавчі й нормативні акти України.

7. Положення про рекреаційну діяльність у межах територій та об'єктів природно-заповідного фонду України [Електронний ресурс] : наказ Міністерства охорони навколишнього природного середовища України від 22 червня 2009 № 330. – Режим доступу : <http://www.uapravo.net/akty/administracija-osnovni/akt5dlxd6j.htm>

8. Мельник І. Г. Основи рекреаційної географії : навч. посібник / І. Г. Мельник. – Луганськ : Віртуальна реальність, 2008. – 174 с.

9. Стафійчук В.І. Рекреалогія. Навчальний посібник / В.І. Стафійчук – К.: Альтерпрес, 2006. – 264 с.; картосхеми 15.

10.Офіційний сайт Державного управління статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua>.

11. Герасимчук З. В. Регіональна політика розвитку рекреаційної сфери: механізми формування та реалізації: монографія / З.В. Герасимчук, М.В. Глядіна – Луцьк: Надстир'я, 2006. – 161с.

References

1. Plyuta V. Sravnitelnyiy mnogomernyy analiz v ekonomicheskikh issledovaniyah. Metody taksonomii i faktornogo analiza./ V. Plyuta // - M.: Statistika. - 1980. - 151 s.[in Russian]
2. Kuzminchuk N.V. Metodicheskiy podhod k otsenke effektivnosti deyatelnosti banka metodom taksonomicheskogo analiza / N.V. Kuzminchuk, D.G. Dolya //Biznesinform. - 2009. - #6. - S. 66-69.[in Russian]
3. Kaplan, R. S. Organizatsiya, orientirovannaya na strategiyu. Kak v novoy biznes–srede preuspevayut organizatsii, primenyayushchie sbalansirovannuyu sistemu pokazateley; per. s angl. [Tekst] / R. S. Kaplan, D. P. Norton. – M. : ZAO «Olimp–Biznes», 2004. – 416 s. [in Russian]
4. Maczola V.I. Rekreacijno-tury'st'chny'j kompleks Ukrayiny' / V.I.Maczola. L'viv: - Insty'tut regional'ny'x doslidzhen' NANU, 1997. : - 259 s.[in Ukraine]
5. Nacional'na dopovid' pro stan navkoly'shn'ogo pry'rodnogo seredovy'shha v Ukrayini u 2015 roci. – K. : Centr ekologichnoyi osvity' ta informaciyi, 2015. – 350 s. [in Ukraine]
6. Zakon Ukrayiny' "Pro pry'rodno-zapovidny'j fond Ukrayiny'" # 2465-12/ Vidomosti Verhovnoyi Rady' Ukrayiny' (VVR), 1992, N 34 [Elektronny'j resurs] Rezhy'm dostupu: <http://www.uazakon.com> - zakonodavchi j normaty'vni akty' Ukrayiny'. [in Ukraine]
7. Polozhennya pro rekreacijnu diyal'nist' u mezhex tery'torij ta ob'yektiv pry'rodno-zapovidnogo fondu Ukrayiny' [Elektronny'j resurs] : nakaz Ministerstva oxorony' navkoly'shn'ogo pry'rodnogo seredovy'shha Ukrayiny' vid 22 chervnya 2009 # 330. – Rezhy'm dostupu : <http://www.uapravo.net/akty/administracija-osnovni/akt5dlxd6j.htm> [in Ukraine]
8. Mel'ny'k I. G. Osnovy' rekreacijnoyi geografiyi : navch. posibny'k / I. G. Mel'ny'k. – Lugans'k : Virtual'na real'nist', 2008. – 174 s. [in Ukraine]
9. Stafijchuk V.I. Rekrealogiya. Navchal'ny'j posibny'k / V.I. Stafijchuk – K.: Al'terpres, 2006. – 264 s.; kartosxemy' 15. [in Ukraine]
10. Oficijny'j sayt Derzhavnogo upravlinnya staty'sty'ky' Ukrayiny' [Elektronny'j resurs]. – Rezhy'm dostupu : <http://www.ukrstat.gov.ua>. [in Ukraine]
11. Gerasy'mchuk Z. V. Regional'na polity'ka rozvy'tku rekreacijnoyi sfery': mexanizmy' formuvannya ta realizaciyi: monografiya / Z.V. Gerasy'mchuk, M.V. Glyadina – Lucz'k: Nadsty'r'ya, 2006. – 161s. [in Ukraine]